

УДК 427.7:061(477)

СУЧАСНІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНА–ЄС У СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОМУ ТА РОЗШИРЕНОМУ ГЕОПОЛІТИЧНОМУ ВИМІРІ

Олександр Полторацький

*Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України,
вул. Велика Житомирська, 2, м. Київ, Україна, 01025, тел. (044) 238-15-45,
e-mail: poltoratskyu@yahoo.com*

Проаналізовано східноєвропейський вимір сьогодношньої зовнішньополітичної діяльності ЄС та сучасні політичні відносини між Україною та Європейським Союзом у контексті формування європейського та трансатлантичного безпекового простору. Визначено головні внутрішні та зовнішні аспекти можливості входження України в європейський політичний та безпековий простір з урахуванням сучасних міжнародно-політичних реалій. Подано оцінку подальшого розвитку відносин між Україною та Європейським Союзом, виходячи з розгляду основних аспектів їхнього політичного та геополітичного виміру у широкому сенсі на сучасному етапі.

Ключові слова: ЄС, Україна, «Східне партнерство», безпековий простір, політична асоціація, інтеграція, європеїзація, стабілізація, геополітичний суб'єкт, геополітична стратегія.

Постановка проблеми. Говорячи про власне східноєвропейський вимір сьогодношньої зовнішньополітичної діяльності ЄС, варто насамперед зауважити, що східна політика була однією з пріоритетних сфер діяльності Європейських Співтовариств ще за часів «холодної війни». Про це свідчила як політика окремих європейських держав (Франції, ФРН), так і участь Європейських Співтовариств у процесі зниження рівня політичної напруги між Сходом та Заходом, ініційованого в рамках НБСЄ.

Припинення біполярного протистояння зумовило формування нової східної політики ЄС, для якого налагодження відносин з державами Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) стало одним із зовнішньополітичних пріоритетів, для забезпечення миру і безпеки в новій Європі, а також недопущення політичної, економічної та соціальної дестабілізації в регіоні. На зміну відсутності чіткого бачення цілей розвитку відносин з колишніми пострадянськими республіками, що пояснювалось наявністю актуальніших проблем, а також, можливо, браком експертних знань щодо обстановки в регіоні, на порядку денному ЄС з'явилося питання поповнення його членського складу десятьма новими державами ЦСЄ та відповідного переміщення загального кордону Союзу далі на Схід. Результатом розвитку подій та досягнення вищезгаданих цілей стало продовження процесу розширення ЄС, чергові раунди якого завершилися приєднанням до ЄС восьми держав ЦСЄ в травні 2004 року та ще двох – Румунії та Болгарії – у січні 2007 року. Перед Союзом постало завдання пошуку нової ефективної форми відносин з новими східними сусідами, яка б дала відповідь на питання щодо можливості подальшого розширення (на той час Україна і

Молдова вже проголосили як головний зовнішньополітичний пріоритет набуття повноправного членства в ЄС), а також стала базою для політико-економічного діалогу та співпраці у сферах безпеки, прикордонного контролю, імміграції тощо.

Після завершення останнього етапу розширення східний вимір політики ЄС вдруге набув якісно нового значення і почав стосуватися решти країн Східної Європи, які не можуть або не хочуть претендувати на членство в ЄС, однак, зважаючи на їхнє геополітичне положення та значення для економіки і безпеки всієї Європи, викликають зрозумілий інтерес з боку ЄС. Відповідно до сучасного наукового підходу, до Східної Європи зачисляють європейські пострадянські країни, які не входять до західних інституцій, іноді – з Росією, хоча останнім часом Російську Федерацію розглядають окремо. Східний вимір сучасної політики ЄС, відповідно, охоплює відносини з Україною, Молдовою, Білоруссю, а також трьома державами Закавказзя – Грузією, Вірменією та Азербайджаном. Східний напрям започаткованої ще 2001 року Європейської політики сусідства остаточно оформився впродовж 2008–2009 рр. у проекті Східного партнерства.

Україна займає центральне місце на східноєвропейському просторі, залишаючись провідним партнером ЄС у східному сусідстві. Водночас наша держава уособлює собою критичний виклик життєздатності та успіху політики сусідства ЄС на східному напрямі. У випадку України питання її відносин з ЄС на найближчу перспективу є як найактуальнішим і невідкладним для обох учасників діалогу, так і водночас дуже складним і суперечливим. Відтак існує об'єктивно обґрунтована необхідність розгляду та оцінки основних внутрішніх та зовнішніх аспектів можливості входження України в європейський політичний та безпековий простір з урахуванням сучасних міжнародно-політичних реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку історичних та сучасних політичних відносин між Україною та Європейським Союзом в контексті формування європейського та трансатлантичного безпекового простору приділено багато уваги в дослідженнях вітчизняних фахівців Інституту світової економіки та міжнародних відносин Національної академії наук України, Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова та інших. Ідеться про роботи Є. Є. Камінського, О. Г. Білоруса, Д. Г. Лук'яненка, М. М. Сунгуровського, В. А. Манжолі, О. А. Коппель, О. С. Пархомчук, В. В. Копійки, І. О. Мінгазутдінова, В. Ю. Константинова. Проблемам геополітичного впливу Росії, США, НАТО, власне ЄС, а також інших держав і міжнародних структур на розвиток європейського економічного, військового та політичного простору присвячені численні монографії та статті провідних зарубіжних фахівців європейських науково-дослідницьких центрів та окремих країн Європи, а також США. Зокрема, заслуговують уваги праці З. Бжезінського, Дж. Кеннана, Ч. Купчана, Дж. Даффілда, М. Рюле, Н. Вільямса та ін.

Мета статті – проаналізувати сучасні політико-правові та основні геополітичні аспекти можливості й необхідності зближення України з Європейським Союзом на основі розгляду позицій та бачення ЄС основних параметрів та складових поточної реалізації ініціативи «Східне партнерство»; дати оцінку подальшому розвитку відносин між Україною та Європейським Союзом, виходячи з розгляду основних аспектів їхнього політичного та геополітичного виміру у широкому сенсі на сучасному етапі.

Основні результати дослідження. Позиції та бачення ЄС.

Запроваджуючи «Східне партнерство» як складову Європейської політики сусідства (ЄПС), ЄС реагував на зовнішній запит щодо посилення інтеграційної складової (з боку східноєвропейських країн) та на внутрішню потребу щодо посилення східного виміру власної зовнішньої політики.

Під час пошуку ефективної східної стратегії ЄС та дискусій щодо переформатування ЄПС виокремилися два базових підходи – *німецький* та *польський*. *Німецький* підхід ґрунтувався на дещо ширшому трактуванні східного вектора політики ЄС. Він мав включати «російське питання» як центральний компонент, спрямований на становлення кооперативного порядку у Великій Європі. *Польський* підхід було сфокусовано на країнах Східної Європи та орієнтовано на їхнє наближення до Євросоюзу тією мірою, яка б давала змогу уникнути їхнє повернення до сфери впливу Росії [1, с. 6]. В процесі узгодження конфігурації проекту східної політики ЄС було обрано компромісний варіант, який втілюється в ініціативі ЄС «Східне партнерство» (СхП).

На момент проведення установчого саміту в Празі 2009 р. Євросоюз прийняв рішення перевести відносини з усіма шістьма державами Східної Європи та Південного Кавказу у єдиний формат, який би включав підписання Угоди про асоціацію і створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі (УА та ЗВТ). Натомість, багатосторонній вимір регіонального співробітництва мав бути оформлений як низка механізмів співпраці секторального рівня. Водночас найважливішу складову – визнання перспективи членства східноєвропейських держав в ЄС – було вилучено з проекту, а рівень співробітництва в практичних сферах не було чітко визначено. Така суттєва концептуальна обмеженість зумовлена потребою відшукати єдиний підхід серед усіх країн-членів ЄС, беручи до уваги суттєві розбіжності в їхніх зовнішньополітичних пріоритетах. Сьогодні у розумінні мети функціонування та подальшого розвитку «Східного партнерства» країни-члени ЄС дотримуються багатьох спільних позицій і мають не менший перелік розбіжностей. Щодо спільних позицій, серед європейських країн, зокрема, досягнуто консенсусу, що СхП виконує роль функціонального майданчика для програмованої взаємодії ЄС з країнами Східної Європи, забезпечення стабільності в якій є для європейської спільноти не менш важливим завданням, аніж вирішення внутрішніх проблем. Такому розумінню, зокрема, сприяв збройний конфлікт між Росією та Грузією у серпні 2008 р. Усі європейці усвідомлюють потребу забезпечення принаймні мінімальних стандартів управління на території країн, що мають спільний кордон, зокрема

тих, що мають право претендувати на членство в ЄС на основі Статті 49 Лісабонського договору [2]. Окрім того, теза про пріоритетне значення для Європи розвитку Росії, яка домінувала упродовж 1990-х – на початку 2000-х років, нині є суттєво відкоригованою – до уваги беруть, з одного боку, потребу ЄС у збалансуванні зростаючого геополітичного впливу Росії, а з іншого – зацікавлення ЄС у збереженні у країн СхП інтересу до європейської інтеграції. Досягнута згода передбачає використання інструментів «м'якого» впливу на країни Східної Європи для стимулювання їхньої європеїзації у сфері публічного управління, створення сприятливих умов для торгівлі та інвестицій, тобто для поступової інтеграції з європейським спільним ринком, що, зрештою, відповідає інтересам європейського бізнесу. Водночас до сфери дії СхП не належать питання безпеки як такі, що спричинять різку політичну реакцію Росії. Враховуючи різні інтеграційні наміри країн-учасниць СхП та формати їхньої взаємодії з ЄС, готовність та спроможність проводити реформи, формат ініціативи передбачив також запровадження засад:

- індивідуального підходу до кожної країни;
- вибору кожним учасником глибини і темпів інтеграції.

Досягнутий у середовищі європейських країн компроміс визначив перелік «винагород», які ЄС може запропонувати партнерам на Сході:

- угода про асоціацію і поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі;
- секторальна інтеграція до європейського ринку;
- лібералізація візового режиму;
- поширення формату регіональної інтеграції та взаємодії на рівні громадянського суспільства.

Не маючи готової східної стратегії, ЄС на рівні двосторонніх відносин застосував до країн-партнерів стратегію «успішного прецеденту». Україна в цьому разі відіграє роль «флагмана» – саме на базі українського досвіду Європейський Союз виробляє свої підходи до співпраці з іншими країнами-партнерами по СхП [3, р. 6].

Є всі підстави стверджувати, що саме стратегічний курс України на інтеграцію до ЄС виявився вирішальним чинником, що дав змогу Брюсселю взяти на себе роль центру регіонального тяжіння для всіх держав «Східного партнерства» і таким чином сформувати СхП в сьогоdnішньому вигляді. Сучасна політична й економічна ситуація в ЄС не є сприятливою для подальшого розширення Європейського Союзу. Водночас ЄС потребує розширення власної політичної та економічної присутності. Це не лише посилить політичний та економічний вплив ЄС, але й забезпечить більший рівень стабільності та безпеки в Європі. Таке завдання можна вирішити за рахунок політичної асоціації та економічної інтеграції країн-партнерів з ЄС. Політична асоціація в даному випадку передбачає односторонню асоціацію країн-партнерів з правовим полем Європейського Союзу. Економічна інтеграція має відбутися через запровадження поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі країн-партнерів СхП та ЄС. Українська дипломатія прагне домогтися принципової згоди ЄС на закріплення в УА можливості майбутнього членства

України в ЄС. У цьому контексті зазначимо, що не існує жодного прямого правового зв'язку між асоційованими відносинами та відкриттям перспективи членства. В правовій практиці ЄС не має такого виду асоціації, як підготовка до членства у Євросоюзі. В усіх випадках укладення угоди про асоціацію мало обмежений вплив на початок процедури приєднання до ЄС. Значно важливішим було формальне визнання з боку ЄС «кандидатського» статусу країни та подання цією країною офіційного прохання про вступ. Отже, в юридичній площині наявність в УА тези про перспективу членства не несе жодних наслідків ані для України, ані для ЄС. Фактично майбутня УА не гарантуватиме вступ і може не передбачати перспективу членства, що водночас жодним чином не заперечуватиме такої можливості. Офіційно ЄС обґрунтовує неможливість надання для України «перспективи членства» «втомою від розширення», проблемами конвергенції держав-членів ЄС, політичними та економічними проблемами всередині ЄС. Однак стратегія секторальної інтеграції держав «Східного партнерства» спрямована на побудову спільного політичного та економічного простору, що у майбутньому сприятиме повноцінній інтеграції країн Східної Європи до ЄС, якщо вони матимуть таке бажання. Така позиція, що містить одночасно незаперечення можливості європейської інтеграції до ЄС та небажання надавати Україні «перспективу членства», може містити такі причини.

По-перше, ЄС зацікавлений в інтеграції східноєвропейського простору, однак наразі не готовий вкладати у цей процес необхідні ресурси. Враховуючи безпечісну прихильність, яку показує Україна щодо європейської інтеграції, Євросоюз вважає за доцільне зайняти позицію очікування із використанням мінімальних стимулюючих засобів (у тім числі фінансових) до проведення державами-учасниками СхП необхідного комплексу реформ, які б посилили їхню конвергенцію з ЄС.

По-друге, надання «перспективи членства» державам Східної Європи має величезне геополітичне навантаження, оскільки означатиме готовність ЄС взяти на себе більші союзницькі зобов'язання щодо цих держав. Враховуючи весь комплекс викликів для зовнішньої політики ЄС на пострадянському просторі і, насамперед, у його відносинах з Росією, надання «перспективи членства» Україні може порушити доволі хиткий зовнішньополітичний баланс, якого Європейський Союз досяг сьогодні.

Як результат, відсутність політичної складової в «Східному партнерстві» на даний момент цілком задовольняє офіційний Брюссель, однак робить його концептуально незавершеним та функціонально непривабливим з точки зору держав Центральної та Східної Європи.

Політичний вимір необхідності подальшого зближення України з ЄС

Доволі часто дискусії щодо того, наскільки реально Європейський Союз важливий для України, а Україна значуща для Європи, стосуються насамперед або навіть виключно економічної користі такого співробітництва. Проте низка

політичних аспектів не менш важлива, ніж фінансово-торговельні та соціальні ризики й вигоди поступового входження України в європейські структури.

1. Відносна ізоляція України в системі сучасних міжнародних відносин

Хоча Україна і є членом таких організацій, як ООН, СОТ, ОБСЄ, Рада Європи, вона залишається поза провідними економічними блоками та військовими союзами Північної півкулі. Враховуючи в контексті практики інших країн цього регіону таке нетипове становище, будь-яке подальше зближення між Брюсселем і Києвом можна тільки вітати. Воно сприятиме неформальній політичній «сек'юритизації» та фактичному, якщо не юридичному, «зануренню» України в європейську систему безпеки, співробітництва та взаємопроникнення, яка розвивається.

Недостатність інституціалізації зв'язків України із зовнішнім світом необхідно постійно надолужувати, навіть якщо зараз це можна робити тільки незначними кроками. У найближчому майбутньому Україна має укласти на різних рівнях якнайбільше угод з ЄС і країнами Союзу, які крок за кроком поглиблюватимуть її інтеграцію в загальноєвропейські структури. У далекій перспективі це би зумовило повноправне членство України в Європейському Союзі, а також, у разі згоди українських політичних еліт, – членство в НАТО. Власне на момент вступу України в Європейський Союз членство в Північноатлантичному альянсі вже не буде таким актуальним – у наступні роки ЄС буде і далі розвиватися в бік загальноєвропейської квазіфедерації і квазідержави. Найімовірніше, європейська інтеграція поглиблюватиметься, і Європейський Союз стане формально й оборонним союзом, що, можливо, надаватиме однозначні гарантії безпеки країнам-членам, зокрема, згідно з принципом «взаємної допомоги», який є зобов'язуючим для країн-членів ЄС, що своєю чергою вже викликало серйозне занепокоєння в США через можливе дублювання оборонних та безпекових функцій НАТО [4, с. 18]. Щодо цього принагідно зауважимо, що вже сьогодні більшість членів ЄС є членами НАТО, а більшість країн НАТО – членами ЄС.

2. Європеїзація як чинник стимулювання реформ

Друга перевага інтеграції України в ЄС також багато важить і стосується внутрішньої політики. Поглиблення співробітництва з Європою навіть ще до отримання членства в ЄС могло б дати важливий сигнал або навіть вирішальний поштовх для майбутніх реформ в Україні. Загальновизнано, що Україна повинна докорінно змінити свої політичну, адміністративну, правову, економічну, соціальну та освітню системи. Проте питання, яку саме соціально-економічну модель вона повинна обрати, як і раніше, залишається джерелом суперечок. Плутанина з вибором моделі підживляє задум, ініціювання та реалізацію реформ. Для різних політичних сил України цікавою є не тільки європейська модель, а й американська, радянська, російська, білоруська, китайська, сингапурська тощо. Усі ці моделі мають переваги і недоліки. При цьому головна проблема – не яку саме модель обрати, а чи обирається і чи втілюється взагалі хоч якась із них?

Україна нині перебуває у скрутному становищі, отож повинна діяти. Пасивність у цьому сенсі є вкрай небезпечною. Пожвавлення відносин між Києвом і Брюсселем означатиме, що європейська модель поступово стане домінантною. Варто сподіватися, що це заощадить час, кошти та енергію у процесі проектування, початку та здійснення невідкладних реформ. Ми бачили достатньо політичних чвар, чули чимало (іноді псевдо) наукових дискусій і спостерігали всі можливі «багатовекторності». Втрачено багато років і можливостей. Настав час рухатися вперед.

У цьому зв'язку варто згадати про те, що ЄС у 90-ті роки відіграв роль провідника реформ у Центрально-Східній Європі. Рання перспектива членства в ЄС певною мірою компенсувала для цих нових держав «проблему одночасності». Тоді, коли ці країни стояли перед страшними внутрішніми викликами, вони отримали ззовні сильну ідеологічну та практичну підтримку своїх реформаторських прагнень. Зазначимо, однак, що насамперед центральноевропейські та балтійські країни мали також сильні внутрішні продемократичні чинники (серед яких – традиції конституціоналізму та правової держави з докомуністичного періоду), що значною мірою сприяло їхньому успішному переходу до демократії. З іншого боку, у випадку Болгарії та Румунії, можливо, «підштовхування» з боку ЄС стало чи не вирішальним чинником успішних перетворень у цих країнах.

Усі держави Центрально-Східної Європи доволі рано отримали перспективу членства в Союзі. Маючи таку мету, вони проводили реформи більш-менш рішуче і швидко. Зрештою, вони стали членами ЄС. У свою чергу, ті країни, яким не запропонували перспективи членства в ЄС (наприклад, Україні), досі перебувають у сірій зоні між сучасною демократією та посттоталітарним авторитаризмом. У них «проблема одночасності», як і прогнозували, підірвала і дотепер затримує спроби стійкої демократизації та глибокої лібералізації.

3. Європеїзація як процес, що об'єднує український народ

Останній аспект, що робить важливим зближення з ЄС, стосується розвитку політичної нації та єдиної держави – України. Протягом минулого року актуальність європейської ідеї для українського народу зросла у зв'язку з тривожними внутрішньополітичними процесами. Після обрання Віктора Януковича президентом посилилася і без того висока соціальна та культурна поляризація країни. Можна назвати також інші глибокі розколи української нації — у релігійних, освітніх питаннях тощо.

Зважаючи на цю проблематику, ідея європейської інтеграції набуває ще більшої значущості. Це той чинник, який досі ще об'єднує українську політичну, інтелектуальну, економічну та соціальну еліти, а також значну частину українського народу. Безумовно, є історичні події (Голодомор) та національні герої, такі як Тарас Шевченко, які більше об'єднують, ніж розділяють українців. Однак стосовно сучасної та майбутньої України існує не так багато об'єднуючих ідей, окрім загального бажання достатку, стабільності та безпеки. Приєднання до Європи може стати найважливішою

і найменш суперечливою ідеєю, що має широку підтримку серед еліт Заходу, Центру або Сходу України, хоча й трохи менше на Півдні.

Очевидно, ці чотири виміри поглиблення відносин України і ЄС є найважливішими: 1) залучення України в міжнародні процеси і структури; 2) спрямування українських реформ; 3) вплив на Росію через європеїзацію України; 4) використання європейської ідеї для збереження єдності України. Отже, подальша поступова інтеграція України в структури ЄС – важливий процес як для українського народу, так і для Європи загалом.

Відносини Україна – ЄС у розширеному геополітичному контексті

Попри доволі активний та безперервний діалог між Україною та ЄС, геополітичний аспект відносин залишається слабковираженим. Одна з імовірних причин – Європейський Союз ще не спроможний виступати як єдиний геополітичний суб'єкт, а Україна періодично змінює власні пріоритети, потрапляючи під вплив геополітичних стратегій більш потужних гравців.

Останні розширення ЄС 2004 та 2007 років не лише змінили внутрішню ідентичність та принцип функціонування Європейського Союзу, а й регіональний баланс сил, стратегію контролю над енергетичними поставками, що позначилося на розподілі територій та зовнішній політиці.

Кордон ЄС впритул наблизився до України, яка стала «спільним простором» зовнішньої безпеки для Євросоюзу та Росії. Неофіційно «спільний простір» вважають полем геополітичної конкуренції. Головною причиною цього є збіг (двох периферій) у межах колишньої радянської території та вочевидь взаємна довіра. Як приклад: події в Україні в листопаді 2004 р. стали нерозв'язуваним питанням під час саміту Росія – ЄС у Гаазі, відтак свого часу з'явилося чітке відчуття, що Росія відступає, а ЄС навпаки розширюється [5, р. 5]. Привабливість Росії для вітчизняної політичної еліти пояснюють тим, що в геополітичному тандемі з Росією українська еліта може отримувати потрібні ресурси для консервації пострадянських методів та практик державного управління. Водночас для співпраці, а тим більше інтеграції з ЄС, Україні потрібно здійснити радикальні перетворення, що будуть корисними для країни, проте не вигідними для теперішньої політичної еліти.

Пріоритетом для ЄС є збереження стабільності у країнах, розташованих на периферії Європейського Союзу. Очевидно, що після розширення геополітичний стрижень ЄС просунувся на схід. Головним регіональним інструментом радикальних змін стала Європейська політика сусідства. Цей інструмент Україна сприйняла негативно, проте його застосування – підтвердження домінування регіонального підходу в європейській зовнішній політиці, що не завжди відповідає інтересам ЄС як великого геополітичного гравця.

Парадокс полягає ось у чому: хоча ззовні ЄС сприймають як потужного геополітичного гравця, внутрішньо він є скоріше союзом геополітичних суб'єктів і тільки вчиться виробляти спільну стратегію та зовнішню політику (посаду верховного представника ЄС із закордонних справ і політики безпеки створено лише наприкінці 2009 року, а «відомство» нині перебуває на етапі реформування). Крім того, й у самому ЄС відбувається активна внутрішня

еволюція; фінансово-економічні складнощі з достатнім моральним і логічним правом вже сьогодні дають підстави стверджувати, що ЄС не стане супердержавою в загальноживаному політичному значенні, або, точніше, він не стане федерацією за моделлю Канади, Німеччини чи США. У дійсно федеративній Європі Франція та Великобританія відігравали б таку саму роль, як Баварія в Німеччині чи Каталонія в Іспанії [6]. Наявна обмеженість внутрішньої інтеграції ЄС, як вважає відомий американський політолог Збігнев Бжезинський, вже позначається на геополітичній стратегії Союзу: «Об'єднання Європи залишатиметься головним чином соціально-економічним, при збереженні політичної розпорошеності Європи та її зверненості на саму себе без чіткого стратегічного бачення світу, без політичної волі та військових засобів для того, щоб впливати на події в світі та разом із США визначати спільні стратегічні цілі» [7, с. 14]. Водночас незавершеність внутрішньої інтеграції сприятиме визначенню спільних стратегічних цілей щодо країн-сусідів: «Імовірно, частковою компенсацією за повільні темпи внутрішньої інтеграції стане зовнішнє розширення. Європа зростатиме, проте скоріше горизонтально, ніж вертикально. В тривалій, довготривалій перспективі розширення неминуче. Небезпечним також був би геополітичний вакуум між нею та Росією. Крім того, в старіючій Західній Європі почався б економічний і соціальний застій. Отож не дивно, що деякі провідні європейські фахівці починають обстоювати ідею Європи 2020 року аж із 35–40 членами ЄС, що буде географічним і культурним цілим, проте розмитим у політичному сенсі» [7, с. 20–21].

Нині на геополітичні відносини України та ЄС впливають інтереси різних груп країн-членів. Зокрема, так звана Стара Європа – Німеччина, Франція та Італія – не хоче жертвувати власними економічними відносинами з Росією заради безпеки України та її повномасштабної європейської інтеграції із досягненням її кінцевої мети. Західноєвропейські країни де-факто блокують членство України в ЄС і НАТО. Франція, наприклад, вбачає в розширенні ЄС на Схід потенціал для посилення американського впливу всередині ЄС. Подібний ефект спостерігався після приєднання Польщі, Чехії, Словаччини та інших центральноєвропейських і пострадянських країн, які перебували під істотним впливом США – лобіста їхніх інтеграційних прагнень, і в такий спосіб ставали союзниками США в Європі. Цю тенденцію посилювала стратегія входження в ЄС через НАТО: тобто членство в Альянсі, особливо під час розширення 2004 року, розглядали як одну з головних передумов вступу до Євросоюзу. Відповідно до такого сценарію, країни Центральної та Східної Європи отримали гарантії безпеки та остаточно вийшли зі сфери впливу Росії. Отже, через НАТО країни – кандидати на вступ до ЄС отримують змогу використовувати механізм впливу США на країни Європи.

З геополітичної точки зору країни Східної Європи перебувають у тому самому положенні, що й Західна Європа наприкінці 1980-х – напочатку 1990-х років. Одразу після закінчення «холодної війни» Німеччина почала активно реалізовувати політику стабілізації Центральної та Східної Європи, аби

запобігти поширенню східноєвропейських заворушень. Берлін став головним інвестором і торговим партнером для всієї Східної Європи. За часи канцлера Гельмута Коля Німеччина була головним агітатором розширення НАТО в Центральну Європу. Передусім Коль переймався інтеграцією Польщі до НАТО та ЄС, адже після її вступу до обох структур Німеччина вже не є «прикордонною» територією Європи.

Нині геополітичний контекст розширення ЄС та НАТО змінився. Під час першої хвилі Росія була ослаблена. Тепер, не в останню чергу завдяки підвищенню впродовж десятиліття цін на енергоносії, вона посилила свої позиції, які вже неможливо ігнорувати. Характеристики України як потенційного члена ЄС слабші, порівняно з іншими країнами Східної та Центральної Європи.

Відсутність підтримки вступу України до НАТО, сумніви Європи щодо надання перспективи членства залишає нашу державу, так би мовити на нічийній території, без інституційної підтримки Заходу. За таких умов українській прозахідній еліті важко отримати підтримку населення щодо проведення болючих політичних та економічних реформ, які потрібні для модернізації країни та посилення її незалежності. Водночас є всі підстави вважати, що ЄС не зможе уникнути розширення та інтеграції не лише з політичних, а й з економічних причин: значної концентрації добробуту та території, розширеної мирним шляхом.

Геополітичне майбутнє європейського проекту та його роль у світовій політиці безпосередньо пов'язані з ефективністю співпраці з країнами, регіонами та субрегіонами, що є безпосередніми сусідами Євросоюзу. Свого часу С. Андрущенко висловила таку думку: «Стратегії ЄС та РФ щодо зовнішнього оточення співпадають – формування підконтрольної їм прикордонної зони, центральним елементом якої виступає Україна. Для ЄС – це формування безпечного оточення, «спільної зони процвітання й добробуту», тримаючи держави в колі спеціальних сусідів і партнерів. Для Росії – реінтеграція на пострадянському просторі, встановлення повного економічного, політичного та військового домінування над ним» [8, с. 227].

Можна виокремити три стратегічні варіанти відносин ЄС із власною периферією. Перший – це стабілізація. В цьому разі мета ЄС полягає лише в уникненні конфліктів і територіальних сутичок. Другий варіант – це європеїзація. Тут Євросоюз має на меті поширення власних норм та цінностей, не пропонуючи членства зацікавленим країнам. Третій варіант – це інтеграція, що полягає у наданні членства після процесу вступу. Нині Європейську політику сусідства можна зарахувати до другого типу. Україна є периферією одночасно для двох геополітичних центрів – ЄС та Росії. Взагалі західні фахівці вирізняють три типи таких периферій:

1. Периферії, що інтегруються: держави, які прагнуть інтеграції до однієї з двох регіональних систем.

2. Розділені периферії: держави, що поділені в своїй зовнішньополітичній орієнтації між Сходом і Заходом та спрямовують свої зусилля щодо співробітництва в напрямі двох систем.

3. Периферії, що частково збігаються: утворення, в яких спільноти однієї системи оточені або виступають як анклав усередині іншої системи [9, с. 4].

Наразі Україна формально (відповідно до задекларованої на законодавчому рівні мети європейської інтеграції) є периферією першого типу стосовно ЄС. Фактично – це периферія другого типу, поділена між орієнтаціями на Євросоюз та Росію. Така ситуація характерна не лише для України. Політика ЄС щодо Білорусі та Молдови упродовж останнього десятиліття також є обмеженою та суперечливою. Всі три країни ніколи не вважали ключовим пріоритетом Євросоюзу через їхні специфічні відносини з Москвою. На початку 1990-х років ЄС очікував їхнього об'єднання навколо Росії в рамках СНД. Безперечно, вступ нових членів, таких як Польща, Балтійські країни, а також події 2004 року в Україні дещо змінили ставлення ЄС, однак щоб такий консервативний підхід до регіону загалом та до України зокрема змінився, ЄС не повинен сприймати розширення як суто адміністративний процес, заснований переважно на регіональних інструментах.

Одним із чинників, який ускладнює вироблення ефективної геополітичної стратегії ЄС щодо східних країн-сусідів, є співвідношення політик стосовно Росії та східноєвропейських країн (Білорусі, України, Молдови). Хоча, відповідно до конституцій, вони є нейтральними країнами, Україна та Молдова задекларували політичну мету вступу до ЄС, а в Білорусі триває процес ізоляції від західного світу. Москва вважає західні країни СНД ключовими і з економічних міркувань, і з міркувань безпеки. З точки зору ЄС, після розширення вони можуть стати буфером у 60 мільйонів осіб між сферою інтересів Росії на заході і ЄС та НАТО на сході.

Європейська політика сусідства базується на поєднанні регіональних та двосторонніх підходів. Вона має принести користь і країнам-партнерам, і ЄС завдяки поглибленню партнерства та поширенню європейських цінностей.

Регіональний вимір східної політики полягає в перспективі руху до значної інтеграції, що включає доступ на внутрішній ринок ЄС. Двосторонній вимір базується на диференціації партнерів з метою поглиблення співпраці відповідно до потреб та можливостей окремих країн. Головний інструмент для встановлення двосторонніх відносин між ЄС та окремою країною – це план дій. Він описує цілі в різноманітних сферах (політичній, безпековій, економічній, комерційній, охороні навколишнього середовища, науковій та культурній). Впровадження таких дій супроводжується фінансовою та технічною допомогою ЄС.

Східне партнерство ЄС у геополітичному сенсі має значно більше відмінностей між підходами до різних країн, ніж Європейська політика сусідства, що має на меті посилити наявні форми регіональної та субрегіональної співпраці й створити інституції для їхнього подальшого

розвитку. ЄС не прагне до створення нових регіональних об'єднань, які могли б посилити геополітичні позиції їхніх членів, але підтримує наявні.

Проте, з одного боку, ЄС заохочує регіональну співпрацю в усьому світі та позиціонує себе як успішний приклад такої співпраці, а з іншого – ЄС ніколи не надавав підтримки регіональній співпраці між республіками колишнього СРСР, зокрема в контексті СНД. Цю позицію можна пояснити геополітичними міркуваннями: підписання договору з СНД чи з деякими країнами, що до нього входять, легітимізувало та посилало б контроль Росії над близьким зарубіжжям. Саме тому Європейська комісія чітко заявила, що колишні радянські республіки не можна вважати монолітним блоком, навіть якщо перед ними постають спільні виклики.

Відносини між Україною та ЄС впливають не лише на геополітичне положення цих двох суб'єктів: від їхньої інтенсивності та результатів залежить баланс глобальних інтересів. Попри те, що для ЄС наразі геополітичний аспект відносин з Україною не є пріоритетним, та й Україна не має чіткої довгострокової геополітичної стратегії (або регулярно змінює акценти в такій стратегії), наша держава перебуває в зоні постійної геополітичної напруги, яка, зокрема, впливає на відносини Україна – ЄС. Щоб бути суб'єктом, а не об'єктом глобального геополітичного протистояння, Україна має розробити та послідовно втілювати власну стратегію у відносинах з ЄС, яка базуватиметься не на міфологемах та сценаріях, що продукують глобальні геополітичні гравці, а передусім на власних прагматичних інтересах України.

Висновки:

1. Відповідно до сучасного бачення ЄС східноєвропейського сусіднього простору, ініціатива «Східне партнерство» виконує роль функціонального майданчика для програмованої взаємодії ЄС з країнами Східної Європи, забезпечення стабільності в якій є для європейської спільноти дуже важливим завданням. Водночас відсутність політичної складової в «Східному партнерстві» цілком задовольняє керівництво ЄС, однак робить цю ініціативу концептуально незавершеною та функціонально непривабливою з точки зору держав Центральної та Східної Європи.

2. Існує ряд проблемно-політичних аспектів, що обумовлюють необхідність подальшої розбудови відносин України з Європейським Союзом, зокрема – це відносна ізоляція України в системі сучасних міжнародних відносин та чинник європеїзації.

3. Відносини між Україною та ЄС істотно впливають на геополітичне положення цих двох суб'єктів. Водночас від їхньої інтенсивності та результатів залежить баланс глобальних інтересів. Для ЄС наразі геополітичний аспект відносин з Україною не є пріоритетним; Україна також не має чіткої довгострокової геополітичної стратегії, що, в свою чергу, обумовлює перебування нашої держави в зоні постійної геополітичної напруги, яка, зокрема, впливає на відносини Україна – ЄС.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Андрущенко С. В.* Україна в сучасному геополітичному середовищі : монографія / С. В. Андрущенко. – К. : Логос, 2005. – 294 с.
2. *Бжезинський З.* Україна у геостратегічному контексті / З. Бжезинський. – К. : Києво-Могилянська академія, 2006. – 164 с.
3. *Полторацький О.* Вимоги до держав-членів ЄС в сфері безпеки після прийняття Лісабонського договору та перспективи України / Олександр Полторацький // *International Review. Відносини Україна – ЄС: в умовах сучасних викликів.* – 2010. – №2 (14). – С. 16–20.
4. *Шаповалова О.* Східне партнерство: асиметрія очікувань і можливостей / Олександра Шаповалова // *International Review. Відносини Україна – ЄС: «Східне партнерство» у регіональному вимірі.* – 2010. – №3 (15). – С. 2–8.
5. *Эмерсон М.* Слон и Медведь. Европейский Союз, Россия и их ближнее зарубежье / М. Эмерсон // Брюссель, Москва: Центр европейских политических исследований, Институт Европы Российской Академии наук, 2001. – С. 3–19.
6. *Bolkestein F.* The Geopolitics of the European Union / Frits Bolkestein [Bilderberg Conference (Stresa, 3–6 July 2004)]. – Режим доступу :
7. http://www.fritsbolkestein.com/docs/speeches/20040603_Geopolitics%20of%20the%20EU_e.doc.
8. Consolidated Versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union // *Official Journal of the European Union.* C115. – Volume 51. – 9 May 2008.
9. *Gomart T.* The EU and Russia: The Needed Balance Between Geopolitics and Regionalism / Tomas Gomart. – Режим доступу : <http://www.ifri.org/downloads/gomartwsanglais.pdf>.
10. *Snigyr O.* Eastern Partnership – Beyond Initiative, But Not A Strategy Yet / O. Snigyr // *European Union Foreign Affairs Journal.* – 2010. – No 4. – P. 5–12. – Режим доступу : http://www.libertasinstitut.com/de/EUFAJ/no4_2010.pdf.

Стаття надійшла до редколегії 05.10.2011

Прийнята до друку 05.12.2011

THE PRESENT UKRAINE–EU RELATIONS IN THE EAST EUROPEAN AND THE WIDER GEOPOLITICAL DIMENSION

Oleksandr Poltoratskyy

*Diplomatic Academy of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine,
Velyka Zhytomyrska st., 2, Kyiv, Ukraine, 01025, tel. (044) 238-15-45,
e-mail: poltoratskyy@yahoo.com*

The article analyses the East European dimension of today's EU's present foreign policy, as well as the present political relations between Ukraine and the European Union in the context of the European and transatlantic security area development, defines basic domestic and foreign aspects of Ukraine's possible inclusion into the European political and security area, and with regard to the present international policy realities further development of relations between Ukraine and the European Union are estimated proceeding from the discussion of basic aspects of their both political and geopolitical dimension in a wider sense at the present stage.

Key words: EU, Ukraine, «Eastern Partnership», security area, political association, integration, europeanisation, stabilization, geopolitical subject, geopolitical strategy.

СОВРЕМЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ УКРАИНА–ЕС В ВОСТОЧНОЕВРОПЕЙСКОМ И РАСШИРЕННОМ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОМ ИЗМЕРЕНИИ

Александр Полторацкий

*Дипломатическая академия Украины при
Министерстве иностранных дел Украины,
ул. Большая Житомирская, 2, г. Киев, Украина, 01025, тел. (044) 238-15-45,
e-mail: poltoratskyy@yahoo.com*

Проанализированы восточноевропейское измерение сегодняшней внешнеполитической деятельности ЕС и современные политические отношения между Украиной и Европейским Союзом в контексте формирования европейского и трансатлантического пространства безопасности. Определены основные внутренние и внешние аспекты возможности вхождения Украины в европейское политическое пространство и пространство безопасности. С учетом современных международно-политических реалий дается оценка дальнейшего развития отношений между Украиной и Европейским Союзом, исходя из рассмотрения основных аспектов их политического и геополитического измерения в широком смысле на современном этапе.

Ключевые слова: ЕС, Украина, «Восточное партнерство», пространство безопасности, политическая ассоциация, интеграция, европеизация, стабилизация, геополитический субъект, геополитическая стратегия.